

Dilnoza BOYMAXMATOVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

E-mail: dboymaxmatova@mail.ru

F.f.d., prof. L.Raupova taqrizi asosida

ONA TILI TA'LIMIDA LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUV

Аннотация

Maqolada tillarni o'qitishda tilning muloqot qilish funksiyasidan kelib chiqib, ma'lum bir ilmiy qarashlarni tahlil qilish, tavsiflash va ona tili ta'limida madaniy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish hamda uni rivojlantirish jarayoniga tatbiq etish bo'yicha mahalliy, xorijiy ilmiy adabiyotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, kognitiv, lingvokulturologik, psixolingvistika, neyrolingvistika, germevntika, etnolingvistika.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

На основе коммуникативной функции языка в обучении языку в статье анализируются, описываются некоторые научные взгляды и применяются их к процессу формирования и развития культурных знаний и умений в обучении родному языку.

Ключевые слова: Знания, умения, компетентность, компетентность, когнитивная, лингвокультурная, психоллингвистика, нейролингвистика, герменевтика, этнолингвистика.

LINGUOCULTURAL APPROACH TO TEACHING YOUR NATIVE LANGUAGE

Based on the communicative function of language in language teaching, the article analyzes and describes certain scientific views and analyzes local and foreign scientific literature on the formation of cultural knowledge and skills in teaching native language and its process of development.

Key words: Knowledge, skills, skills, competence, cognitive, linguocultural, psycholinguistics, neurolinguistics, hermeneutics, ethnolinguistics

Kirish. Olamda mavjud har qanday til u yoki bu xalqning madaniyati va an'alarini o'zida aks ettiradi. Qo'llaniladigan har qanday so'zning o'z tarixi va kelib chiqish sabablari bor. "Mentalitet" tushunchasi yuzasidan mulohaza yuritish, uni tahlil qilish bizga millatning madaniy an'alari va qadriyatlarini yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Til – bu madaniyatning eng muhim kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Insonning ayni vaqtdagi o'ylayotgan fikri, uning dunyoqarashi, atrofdagilar bilan muloqoti aynan shu til orqali shakllanadi hamda ifodalanadi. Til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi falsafa, antropologiya, psixologiya, madaniyatshunoslik, tilshunoslikning turli sohaları (psixolingvistika, neyrolingvistika, germevntika, etnolingvistika va boshqalar)ning ilmiy tahlil obyekti bo'lib kelmoqda.

Dunyo tilshunosligida I.Gerder, V.F.Gumbold, E.Sapir, B.L.Vorf, J.L.I.Buslayev, I.I.Sreznevskiy, K.D.Ushinskiy, A.A.Potebnya, G.O.Vinokur kabi olimlarning asarlarida til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar to'g'risidagi g'oyalar ilgari surilgan. XX asrning ikkinchi yarmi shaxs asosiy o'rinni egallagan yangi antropotsentrik ilmiy paradigmaning paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan ajralib turadi.

Endi tadqiqotchilarning diqqat markazida obyekt emas, balki subyekt muhim ahamiyat kasb eta boshladi, ya'ni insonning tildan foydalanishi hamda tilda insonning roliga qiziqish boshlandi. Shu munosabat bilan inson, uning madaniyatda mavjudligiga qaratilgan fan sohalarining jadal rivojlanishi yuzaga keldi. Tilshunoslikda lingvistik shaxs tushunchasi, dunyoning lingvistik tasviri shakllandi, uning kognitiv va lingvokulturologik yo'nalishi esa bugungi kunda faol rivojlanib kelmoqda.

Asosiy qism. Har bir ilmiy izlanishning zamirida yotuvchi nazariy qarashlar xorijiy til ta'limida ham keng qamrovli va uzoq davrlik ildizga ega sanaladi. Xorij tajribasida mazkur yo'nalishda yaratilgan metodologik asoslarni tahlil qilish ona tili ta'limida madaniy yondashuvdan foydalanish masalasiga oid bir qancha ilmiy-nazariy fikrlarni yuzaga chiqaradi. Shuningdek, dunyoda mavjud tillarni o'qitishda tilning muloqot qilish funksiyasidan kelib chiqib, ma'lum bir ilmiy qarashlarni tahlil qilish, tavsiflash va tilni ikkinchi til sifatida o'qitishda madaniy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish hamda uni rivojlantirish jarayoniga tatbiq etish bo'yicha mahalliy, xorijiy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va chuqur o'rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

So'nggi yarim asr davomida ona tili ta'limida bo'lgan ehtiyoj va talablarning kattaligiga qaramasdan, ona tili ta'limining mazkur yo'nalishida hozirgi kun til ta'limi talablariga javob bera oladigan darsliklar, qo'llanmalar, platforma va boshqalar yetarlicha rivojlantirilmagan. Zero, bugun muayyan tilni o'qitishda beshta muhim ko'nikmadan iborat nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish, til o'rganuvchining o'rganilayotgan tilda gapirish ko'nikmasi, yozma savodxonlik, eshitib tushunish, o'qib tushunish va madaniy kompetentligini oshirish davr talabiga aylanayotgan bir davrda kommunikativ yondashuvga asoslangan madaniy kompetentlikni ham alohida ko'nikma sifatida qabul qilish yoki qolgan to'rt ko'nikmaning ichiga singdirib yuborish bahsli masala sifatida qaralmoqda [1].

Lingvokulturologiya nomidan kelib chiqqan holda bu soha bir tomondan, tilni o'rganishni o'z ichiga olgan fan bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'rganilayotgan til mamlakati haqida ma'lum bilimlarni beradi. Ona tili ta'limida lingvokulturologik yondashuv o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan tashqari madaniyatlararo muloqot uchun kommunikativ kompetensiyani ta'minlashdir.

Lingvokulturologiyaning didaktik mazmunida madaniy yondashuv ikkinchi tilni o'rganuvchi o'quvchiga kommunikativ ko'nikmani shakllantirishning nazariy asosi sifatida tanishishga xizmat qiladi va maqsad til leksikasini o'zlashtirish, talaffuz normalarini shakllantirish madaniyatlararo muloqotni ta'minlashga qaratiladi. Boshqa millat vakilining ma'lum bir til leksikasini o'rganishi va uni lingvo-madaniy jihatdan o'zlashtirishi til shaxsini shakllantirish uchun zarur bo'lgan boshqa belgilar tizimiga o'tish imkonini beradi. [2]. Turli

madaniyatdagi odamlar nafaqat turlicha muloqot qilishlari, balki turlicha vaziyatlarni ham boshqacha boshdan kechirishlari mumkin. Madaniy qadriyatlarni qarama-qarshi qo'yish orqali biz turli xil madaniy kelib chiqishi odamlarning muayyan vaziyatlarda qanday harakat qilishlarini ko'rib chiqishimiz mumkin. [3].

Ma'lumki, tillarni o'rganish tushunchalarni o'rganish orqali madaniyatni o'rganish bilan chambarchas bog'liqdir. Lingvistik tushunchalarni o'rganishning ikkita asosiy: kognitiv va lingvomadaniy tamoyillari hozirgi kunga kelib shakllangan. Bu usullarning ikkalasidan ham foydalanishdan maqsad lingvistik ongning mohiyatini aniqlash va madaniyatlar orasidagi farqlar asosini belgilashdir. Kontseptsiyani anglashning kognitiv va lingvokulturologik yondashuvlari bir-biriga zid emas; aksincha, ular bir-birini to'ldiradi, chunki ular bir hodisaning ikki tomoni bo'lib, ular bir psixik jarayonning so'z va uning ma'nolarini birlashtirish va so'zni madaniy kontekstga kiritish kabi ikki bosqichni aks ettiradi.

Ona tili ta'limida o'qitishdan ko'zlangan asosiy maqsad tilni o'rganayotgan o'quvchining tabiiy til egalari muhitida faol muloqot qila olish ko'nikmasini shakllantirishdir. Bunda til o'rganayotgan o'quvchi madaniyatning tilga bo'lgan ta'sirini aniqlay olishi, uning kundalik muloqotida duch kelayotgan madaniy to'siqlarni yengib o'tishi hamda jamiyat bilan muloqotga erkin kirisha olishi muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, lingvomadaniy yondashuvning predmetidan kelib chiqib, ona tilini o'qitish ancha kengroq jarayon hisoblanadi, unda matn va nutq birliklari kabi afozimlar, maqollar va boshqa birliklarning semantikasini o'rgatish metodikasini o'z ichiga oladi.

O'quv materiallari qanday bo'lishidan qat'i nazar, ular turli xil madaniy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan turli xil nutqlar va tegishli mashqlardan iborat. O'quv resurslaridagi madaniy ma'lumotlar turli darajalarda turli shakllarda o'zini namoyon qiladi. Farqi faqat o'zgaruvchan madaniy ma'lumotlarning miqdori, uning materiallarga kirish darajasi va o'zini aniqlash usullarida. U vizual tarzda tasvirlangan yoki matnga kiritilgan bo'lishi mumkin.

Ona tili ta'limida madaniyatni ham o'rgatish an'anasi xalqaro miqyosda qariyb bir asrdan buyon muhim deb hisoblanib kelmoqda. Hammamizga ma'lumki, tilni tushunish nafaqat grammatika, fonologiya va leksika haqidagi bilimlarni, balki madaniyatning ayrim xususiyatlarini ham o'z ichiga oladi. Ba'zi mutaxassislar ona tilini tilni o'rganishning asosi sifatida shu til madaniyatini o'qitish va o'rganishning turli jihatlarini eslatib o'tadilar va ular o'quvchilarni rag'batlantirish uchun mazkur tomonlarni e'tiborga olishlari kerakligini ta'kidlaydilar. Bundan tashqari, tilning bir qismi bo'lgan madaniyat birlashmalari, shuningdek, tilning ijtimoiy-madaniy kelib chiqishini o'rgatish ta'lim muhiti ishtirokchilarining oxir-oqibatda tilni qanday va qanchalik yaxshi o'rganishiga ta'sir qiladi.

Madaniyat va til o'rtasidagi munosabatlarga murojaat qiladigan bo'lsak, olimlar tomonidan bildirilgan ba'zi ajoyib sharhlarni ko'rib o'tishimiz mumkin. Masalan, amerikalik tilshunos va etnolog Edvard Sapir o'zining "Til. Nutqni o'rganishga kirish" asarida "til, irq va madaniyat bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lishi shart emas", deb ta'kidlab o'tar ekan, tilga nisbatan "kundalik hayotimizda til va fikrimiz o'zaro chambarchas bog'liq bo'ladi, ular bir-biri bilan qaysidir ma'noda bir xil" [4]., degan mulohaza qo'shgan. Ammo bu birgina mulohaza nima uchun til o'qitishda madaniyatni o'rgatish kerak degan savolga qoniqarli javob bermaydi. Yaponiyaning Doshisha universiteti professori Kitao bir nechta mualliflarga murojaat qilib, madaniyatni o'qitishning ba'zi afzalliklarini quyidagicha sanab o'tadi:

madaniyatni o'rganish o'quvchilarga biror xorijiy tilni, shuningdek, ikkinchi tilni o'zlashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi hamda o'rganish jarayonining mazmunli bo'lishini ta'minlaydi;

til o'rgatishdagi asosiy muammolardan biror xorijiy tilda so'zlashuvchilarni haqiqiy shaxs sifatida tasavvur qilishdir. Tilni o'rgatishga mo'ljallangan grammatika kitoblardagi haqiqiy hayotdan misollar keltirilsa-da, kontekstsiz bu real vaziyatlar o'quvchilar tomonidan xayoliy deb hisoblanishi mumkin. Tilning madaniy jihatiga kirishni ta'minlashdan tashqari, madaniyatni o'rganish o'quvchilarga mavhum bo'lgan jihatlarini haqiqiy odamlar va joylar bilan bog'lashga yordam beradi;

tilni o'rganishda motivatsiyaning ta'siri Gardner va Lambert kabi mutaxassislar tomonidan isbotlangan. Yuqori motivatsiyaga erishishda madaniyat darslari katta rol o'ynaydi, chunki o'quvchilar qo'shiq aytish, raqsga tushish, rol o'ynash, mamlakatlar va xalqlar bo'yicha kichik tadqiqot olib borish kabi madaniy faoliyatni yaxshi ko'radilar;

madaniyatni o'rganish o'quvchilarga maqsadli tilning ona tilida so'zlashuvchilariga nisbatan hurmat hissining shakllanishiga imkon beradi. Madaniyatni o'rganish umumiy ta'limda ham foydali rol o'ynaydi; xorijiy yoki ikkinchi til madaniyatining geografiyasi, tarixi va boshqalarni ham o'rganishiga sabab bo'ladi. [6].

Shu bilan birga, ona tili ta'limida madaniyatni o'rgatishda, ayniqsa, pedagogik tomonlama ba'zi muammolar mavjud. Ulardan biri kerakli madaniy ma'lumotlarni qanday taqdim etishdir. Ko'pgina o'qituvchilar o'zbek tili darslarida madaniyatdan dars berish uchun yetarlicha qurollanishmagan va buni muhim deb hisoblashmaydi. Boshqa toifadagi o'qituvchilar sinfda o'rganilayotgan til madaniyatini o'rgatishning ahamiyatini bilishmaydi va ular darsning shakli va dasturiga e'tibor qaratishning o'zi kifoya, deb o'ylashadi. Yana bir muhim muammo – bu o'quvchilar ma'lumotni tushinishlari va ular bilan bog'lashlari mumkin bo'lgan madaniy yondashuvni taqdim etish usullarini qanday yaratishdir. To'rtinchi muammo dars jarayonida madaniy yondashuvni o'z ichiga olgan metod uchun vaqt topish. Shuning uchun tavsiya qilingan ko'plab didaktik texnikalar darsga nisbatan ko'proq vaqtni oladi.

Bularning barchasi zamonaviy metodologiyaning asosiy usuli bo'lgan til o'qitishning kommunikativ usuli bilan bog'liq bo'ladi. Bizning maqsadimiz o'quvchilarni o'zbek tilida to'g'ri muloqot qilishni o'rgatish va o'zbek tilida so'zlashuvchilar bilan teng ravishda muloqot qila oladigan darajada o'quvchilarning lingvo-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishdir.

Hozirgi vaqtda o'qituvchilarning asosiy maqsadi o'quvchilarning lingvo-madaniy kompetensiyalarini hisobga olish va o'qitish jarayonida o'quvchilarning til muhitining asosiy obyektiv atributlariga e'tibor qaratishdir. Bu, birinchi navbatda, asl nusxada ijtimoiy-siyosiy hamda badiiy matnlardan foydalanish, badiiy filmlar, qo'shiqlardan va internetdan qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Ona tilimizdagi lingvo-madaniy bilim – bu tilimizning ma'lum bir shakl sifatida tugallangan hamda inson ongida tasvirlangan (so'zlar, iboralar, badiiy asar matnlaridagi madaniy birliklar) jarayondir. Til madaniyati bilimlariga mamlakatimiz tarixi, madaniyati, an'analari, muloqot tilining o'ziga xos xususiyatlari va xalqimizning ijtimoiy hayoti kabi tushunchalar kiradi.

O'quvchilar lingvo-madaniy kompetensiyani egallashlari uchun ular quyidagi ko'nikmalarni shakllantirishlari kerak: o'quvchilarda til madaniyatiga oid tushunchalarning shakllangan bo'lishi; tilimizda shakllangan lingvo-madaniy ma'lumotlarni tahlil qila olish, shuningdek, lingvo-madaniy bilimlardan ijodiy foydalanish; o'quvchilar o'zlarining olgan nazariy bilim va ko'nikmalaridan foydalana olishi; o'quvchilarda axborot va madaniy hodisalarni to'g'ri qabul qila olish ko'nikmasini shakllantirish.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, madaniy tushunchalarni o'rgatish jarayonida qanday uslub yoki yo'nalishni tanlash, o'z navbatida, o'qituvchiga, uning tanloviga yoki madaniyatni o'qitish amaliyotiga qay darajada tayyorgarlik ko'rishiga bog'liq. Tabiiyki, o'quvchi yangi madaniy tushunchalarni o'rganish jarayonida ba'zi holatlarni o'zini bilan solishtiradi, qiyoslaydi, tahlil qiladi va bu jarayon o'rganuvchida ziddiyatli savol va ba'zi tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday holatda o'qituvchi yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarga yechim topishi va o'quvchining madaniy bo'shliqqa tushib qolishining oldini olishga harakat qilishi lozim. Bu kabi dars jarayonlarini tushunish bosqichida o'qituvchi va o'quvchi hamkorlikda ish olib borishi o'rinlidir. Asosiy e'tibor to'g'ri va yangi madaniy tushunchalarni, hayotiy ko'nikmalar asosida tushuntirib berishdan iboratdir. Chunki bu usulda tashkil etilgan dars jarayonlarining o'zlashtirish ko'rsatkichi ham yuqori bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Isroilov D. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishda madaniyat aspektidan foydalanish metodikasini takomillashtirish.
2. Sevinch Hasanova. Linguo-Cultural Aspect of Interrelation of Language and Culture. Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan. 2014
3. М.Тошхонов. Обучение лингвокультурологии на уроках испанского языка. Ўзбекистонда хорижий тиллар, № 4/2014.
4. Васильева Анна Алексеевна. Methods of studying concepts in lingvoculturology. Международный научный журнал «символ науки». №10/2015
5. Edvard Sapir. Language An introduction to the study of speech. New York: Harcourt, Brace, 1921. 103 p.
6. Erdo'g'an Bada. Culture in language learning and teaching.